

Vladimír Benáček, FSV Univerzita Karlova

Transformace jako balancování mezi kreativitou a destrukcí

Ekonom č. 46/2019: Podklady k článku “30 let kapitalismu. Očekávání a realita”.

(Otázky redakce jsou označeny kurzívou).

1/ Byly transformační kroky lidí kolem V. Klause správné, nebo bylo možné postupovat jinak? Mám na mysli například deregulaci cen a zahraničního obchodu, rychlou privatizaci, polostátní banky, spoléhání na tzv. českou cestu. Nebylo na místě například pomalejší vyklizování pozic státu, podpora a útlum některých odvětví atp.

Záleží velice jak si nastavíme cíle transformace. Cílem transformace 90. let nebyla reforma socialismu například do podoby čínského nebo ruského polostátního pseudokapitalismu, respektive socialismu dnešní levice progresivistických liberálů. Proto ty průběžné kritické hlasy zleva, které nařikají, že transformace nešla těmito cestami. Zaměřují reálnou analýzu návratu k přirozenému kapitalismu za svá politická přání. Kritériem transformace jsou dvě otázky:

a) Zda se tzv. výroba soukromých statků, vyráběných v komunistických státních mološích, dokázala funkčně transformovat do soukromých rukou. To je, aby jejich každá výrobní entita (tj. fyzický kapitál) měla jednoznačně určeného vlastníka, který má navíc manažerské schopnosti.

b) Zda se tzv. výroba komunistickou byrokracií kontrolovaných veřejných statků dokázala funkčně transformovat pod regulační dohled malé, ale profesně elitní státní správy.

V prvním případě se dostáváme k podmiňující otázce ohledně vybudování instituce efektivních konkurenčních trhů privátních statků. Ve druhém případě je podmínkou vybudování efektivního lidského kapitálu státní správy a paralelních aktivit tzv. občanské **kolektivní akce zdola**. Společným jmenovatelem obou případů je ustavení pro-podnikatelského a inovativního étosu ve společnosti. Povedlo se nám to naší transformací?

Ekonomickou transformaci lze tedy chápat jako proces historicky unikátní systémové **kreativní destrukce** a to cestou od kultu diktatury politických hierarchií k ideálu perfektně efektivního kapitalismu otevřenosti, konkurence a svobodného podnikatelství. Musíme uznat, že toho ideálu jsme transformací nedosáhli. Ono se ho ale ani plně dosáhnout nemohlo, protože život tak dokonalý není. Podobně jako v ostatních 32 zemích postkomunismu, ani jeho česká varianta se totiž nemohla odpoutat od podstatných prvků socialismu zakotvených v DNA až příliš mnoha lidí: **od neúcty k právu a soukromému vlastnictví, propojení ekonomiky s politikou, preferenci velkých podniků s tržní silou, státem garantovaných jistot bez zásluh, touhy po rovnostářství, „obranu“ proti zbytku světa zapouzdřením se v provincialismu a od iluze, že i kapitál bez zisku si uchovává pořizovací hodnotu.**¹ Navíc u nás chyběly nejen moderní technologie, ale zejména

---

¹ Státem vlastněná produktivní aktiva (tj. produktivní kapitál) byla v r. 1990 oceněna účetní hodnotou ve výši 1930 mld Kčs, přičemž HDP bylo 626 mld Kčs. Reálná efektivní hodnota kapitálu je však dána jeho výnosností, tj. schopností generovat pozitivní zisk. Kapitál, který přináší ztrátu, respektive jeho výroba není schopna ani pokrýt materiálové a mzdové náklady, má nulovou hodnotu, respektive zápornou

„soft skills“ pro tržní podnikání, inovace, investiční rozhodování, analýzu rizik a marketing. Státu chyběli tisíce zkušených „tržních“ manažerů, kteří by měli ihned začít inovovat státní molochy a řídit geniálně jejich postupný přechod ke světové konkurenční schopnosti. V bývalé NDR si k tomu mohli nasadit bratry-odborníky ze SRN, ale ani to jim moc nepomohlo. U nás byl možná mechanismus privatizace příznivější k rozvoji malého a středního podnikatelství. U velkých podniků nastala změna otevřením se zahraničnímu kapitálu. Představy, že libovolným plánováním nesmyslně alokovaný fyzický kapitál lze transformovat na produktivní, se přičítá jak zákonům fyziky, tak realitě užitečnosti jeho produkce – to je realitě tržního oceňování této užitečnosti v korunách. Komunistický kapitál z velké části byl tzv. „utopenými náklady“, jehož likvidace vyžadovala další náklady.

Václav Klaus postupoval z pozic politiky realizmu a ekonomicky sázel na samoregulaci tržních vztahů, respektive tržních stimulů, které motivují bystré mozky k tomu, aby začaly podnikat, což je klasika Adama Smitha. Navíc tržní principy lze aplikovat i na veřejné statky, což tvrdil tehdy populární Coaseův teorém. Tím po bezprecedentním otevření stavidel privatizaci a otevření se světu, očekával spontánní vývoj podnikatelství a efektivnosti. To se mu i do značné míry povedlo u výroby privátních statků, na rozdíl od mnoha zádrhelů ve vývoji výroby veřejných statků. Kritický nedostatek domácího kapitálu, jako zásadního stavebního materiálu transformace, vyřešil dvěma světovými institucionálními inovacemi:

a) Kuponovou privatizací, která ustavila zárodky kapitálového trhu a vnesla do transformace rychlost, jenž byly (za situace demontáže centrálního plánování) nutnou podmínkou ekonomického rozhodování.

b) Bankovním socialismem, který dodával instantní kapitál. Mimochodem, ten ve světě mnohé inspiroval a prosadil se tam jako „kvantitativní uvolňování“ (s nechvalně známými následky).

Bohužel, obě inovace se brzy dostaly do konfliktu zájmů soupeřících pretendentsů na zisk, přičemž asymetrie informací a asymetrie organizačních schopností hrály zásadní roli v jeho rozdělování. Například pokud jde o tu první inovaci, jelikož se přes kupony přerozděloval zhruba z poloviny bezcenný majetek, „černého Petra“ musela dostat rovněž podobná část držitelů kuponů. Investiční fondy se už postaraly o to, aby se oddělily plevy od zrna a ta méně hodnotná aktiva zůstala v rukou zklamaných amatérských mikro-investorů. Axiom rychlé kreativní destrukce (kde

---

hodnotu, jak to ve velkém vykazaly privatizační transfery podniků NDR německou Treuhandanstalt. Její ztráty dosáhly 270 mld DM, tj. nominálně 4500 mld Kč roku 1993. Je proto přirozené, že značná (až převážná) část českého kapitálu určeného k privatizaci nebyla životaschopná a musela projít procesem likvidace, přestože české mzdy dosahovaly jen 20% úrovně mezd v bývalé NDR po jejím mzdové unii s NSR. České extrémně nízké mzdy v USD v 90. letech jen odrážely mezeru, kterou musely propustit neefektivnímu kapitálu, aby přinášel aspoň nějaký minimální zisk, z něhož by se daly poříditi investice na jeho obnovu a rozšíření. Nedostatek kapitálu z úspor na financování drahých konkurenceschopných investic u nás byl obrovský a přetrvává až dosud. Například studie V. Benáčka „Proč jsou české mzdy stále mnohem nižší než v Německu?“ (Ekonom č. 48, 2018) došla k závěru, že v kapitálové vybavenosti na pracovníka jsme ještě v r. 2016 dosahovali jen 44% úrovně Rakouska, nehledě na jeho zastaralost. Problémem ale zůstává to, že investice neznamenají jen přístup k penězům. Bez podnikatelského ducha, inovací a sehraného týmu pracovníků jsou bezcenné. Jsou to „utopené náklady“, které čpí bankrotem. Podnikatelství je nejcennějším ekonomickým aktivem.

destrukce nutně dominovala nad kreativitou) mimo ingerenci státní byrokracie se však vyřešil lépe, než v jiných post-komunistických zemích, včetně bývalé NDR. Jako kritérium úspěchu lze vzít mimořádně nízkou míru nezaměstnanosti a rychlou míru přechodu k alternativnímu zaměstnavateli.

Ta druhá inovace skutečně nalila do ekonomiky mimořádný balík likvidity. Podíl úvěrů soukromému sektoru byl u nás v r. 1999 téměř 60% HDP, což bylo třikrát více, než v Maďarsku nebo v Polsku a srovnatelný např. s Itálií.² Zdánlivě to lze považovat za fenomenální úspěch napomáhající kreativě před destrukcí.

Bohužel, obě inovace brzy narazily na čtyři zásadní institucionální omezení, která omezila jejich potenciál efektivity: **legislativní (regulační pravidla), justiční (vymahatelnost vlastnických práv), asymetrii informací a etická omezení.** Jejich kombinové neúnosné transakční náklady tím částečně rozvrátily automatismus Coasova mechanismu (tj. mechanismu vyjednávání a dohody s kompenzacemi) a alokace kapitálu ztratila v mlze kompas. Některým destruktivním rozhodnutím (např. tunelování nebo spekulativním úvěrům) šlo částečně předejít. Bohužel vlivem uvedených čtyř institucionálních omezení se kapitálová aktiva dostala až příliš často do rukou podnikatelských antitalentů a šibrů, kteří buď zbankrotovali nebo aktiva a úvěry přelili do spotřeby. Podíl klasifikovaných úvěrů činil v r. 1999 třetinu všech úvěrů a zcela nedobytných úvěrů bylo zhruba 17%. To znamenalo cestu do bankrotu téměř všech 34 bank s českým kapitálem s dvěma výjimkami: ČSOB a Živnobankou.³

Česká cesta transformace byla podobně dramatická jako ve všech evropských potkomunistických zemích. Tomu se zabránit nedalo. Více než 800 tisíc pracovníků se za 10 let přelilo z průmyslu do sektorů služeb. Do r. 1993 se zřídilo 900 tisíc živností a 133 tisíc právnických osob. To jsou nesporné úspěchy. Co jí však lze vytknout? Proč od roku 1996 česká ekonomika nerostla průměrným 5-procentním růstem a promarnila 5 let v recesích?

Politická sázka, podpořená vydatným marketingem, na prvořadost privatizace do českých rukou, to je na domácí přerozdělování nehodnotného kapitálu předurčeného i tak z větší části k likvidaci, vytěsnila z pozornosti mnohem důležitější úkoly tvorby nového kapitálu a pomoci malým a středním podnikům. Paradoxně, tento omyl v prioritách zůstal v centru ideologického boje až dodnes. **Bohužel, tam kde o ekonomice rozhodují politikové, tam se do popředí dostávají politicky vděčné cíle a populismus.** Česká transformační politika tak nepomáhala až tolik **autentickým produktivním podnikatelům, to je převážně novým malým podnikům,** které vyrůstaly jako houby po dešti, jako spíše těm podnikatelsky a eticky slabším s přerozdělovacími a destruktivními motivy.

Moc byrokracie a jejího institucionálního prostředí brzdícího lidskou ekonomickou iniciativu za účelem politické kontroly, korupce a redistribuce bohatství od těch tvořivějších těm oportunisticky přihlížejícím, to je český chronický problém. Jeho tradice začala na konci 30. let nacistickou okupací, dostala reparát v roce 1945 a dále eskalovala od února 1948. Osobně jsem však přesvědčen, že negativa redistribuce majetku po sametové revoluci byla o nás výrazně převážena

---

² Tůma Z.: Bankovní sektor v ČR a jeho regulace. ČNB, 2000

³ Kritickou analýzu prvních osmi let transformace nabízí článek v Hospodářských novinách „Standardní kapitalismus se nepovedl“ - <https://benacek.net/Ben-Barta.pdf>

fenomenálním kreativním étosem 90. let. Tvorba nových hodnot dominovala, za což v první řadě vdčíme jak českým, tak i zahraničním podnikatelům a ve svém souhrnu česká transformace byla úspěchem, i když neměla na to vyrovnat se znovu po 40 letech reálného socialismu Rakousku, či Německu.

2/ Mohlo být následující dohánění vyspělých ekonomik rychlejší? Například na Německo (platy) zatím hodně ztrácíme? Pokud ano, co by k rychlejšímu postupu bývalo přispělo a co mu naopak bránilo?

Vztah mezi kreativitou a destrukcí šel určitě marginálně optimalizovat a to větší kontrolou nad zmíněnými čtyřmi institucionálními omezeními, což platí neméně i dnes.

Osobně bych vytknul politice 30 let českého kapitalismu **ostentativní chronické zanedbávání základních funkcí státu a to už od r. 1990: péči o infrastrukturu (dopravní a informační), přirozené právo, vzdělávání, vědu, zdravotnictví a armádu**. Ty svým podfinancováním nesly a stále nesou břemeno transformace, místo aby byly jejich avantgardou. To vše kombinované s neustále rostoucí byrokratizací státu. Výsledkem je rozpor v efektivnosti mezi silně konkurenčním tzv. mezinárodně obchodovatelným sektorem, jemuž dominují zahraniční firmy, a na renty zaměřeným velkým domácím neobchodovatelným sektorem, kterému mnozí politici nezakrytě fandí, protože tam jsou jejich spojenci závislí na státu. Protože reálný růst obchodovatelného sektoru, představující zhruba 40% HDP, je výrazně vyšší než průměrný růst ekonomiky, je evidentní, že zbývajících 60% ekonomiky musí růst podprůměrným tempem. Tam je třeba hledat rezervy v prosperitě a růstu.

Pokud jde o cíl dohnat a předejít evropské premianty Německo a Rakousko, tak to je cíl na dalších 30 let, který ve své provinční národní soběstřednosti si nepřipouští fakt, že balast 41 let totality nás hluboce poznamenal ve vybavenosti země dvěma základními ekonomickými faktory, jejichž tvorba trvá generace: fyzickým kapitálem a lidským kapitálem. Potenciál růstu musí být totiž konfrontován se stavem prostředků nutných k dosažení konvergence. Musíme se v první řadě vyrovnat se zaostáváním v produktivitě práce v průmyslu na úrovni 40-45% Německa v nominálních hodnotách, což také odráží současnou nemožnost reálného zhodnocení koruny z 25 na „premiantských“ zhruba 12 Kč za euro. K tomu je potřeba kapitál.

Naše průměrná úroveň zaostávání ve vybavenosti pracovníků fyzickým kapitálem na úrovni 44% vůči Rakousku a 63% vůči Německu znamená, že pokud bychom se chtěli dostat na úroveň dnešního Německa, museli bychom nainvestovat aktiva za zhruba 14 tisíc miliard Kč, což je 2,5-násobek současného HDP nad rámec investic na obnovu fondů. Navíc bychom se museli přičinit, aby s finančním kapitálem přišel i jeho komplement – lidský kapitál a inovace, v nichž také vůči Německu zaostáváme. **Nelze se pak divit, že naše současné mzdy jsou nominálně na 35 procentech těch německých, kdy se musí nedostatečný kapitál nahrazovat pracovníky navíc, což mzdy sráží pod úroveň relativní produktivity a dává přirozeně větší prostor podílu zisku na čisté produkci**. Je to právě tento zisk, který po konverzi do investic nás může táhnout k větší dlouhodobé prosperitě. Kritická je zejména podstandardní úroveň kvality správy státu, neustále rostoucí náklady na byrokracii a celkové zvyšování regulací podniků, podnikatelů a zaměstnanců. Až takový přepych si Německo, Rakousko, či Polsko dovolit nemohou. U nich podnikatelský ráz

kapitalismu stále ještě přetrvává, navzdory sílící ideologii levicových progresivních liberálů v Německu, zdůrazňujících egalitarianismus a environmentalismus a to na úkor růstu ekonomiky. Z tohoto hlediska jsou lepším zdrojem inspirace ekonomiky Irsko, Koreje, Singapuru nebo Tchajwanu.

Od pádu Nečasovy vlády v r. 2010 se Česko postupně posouvá směrem k populismu, to je k vládě motivované heslem „chléb a hry“. Na to slyší zejména lidé z oblastí trpících nezaměstnaností, s nižším vzděláním, z podniků bez perspektiv vývoje a lidé v penzijním věku, u nichž je prioritou udržení spotřeby a to zejména spotřeby garantované státem. To je opak lidí s produktivními ambicemi, inovativním myšlením, lidí sledujících dlouhodobé cíle rozvoje. Jejich symbolem je malý a střední podnikatel. To nejsou oni, kdo nyní diktuje jaký volební program má mít vítězná politická strana a jak pak mají vypadat její hospodářské a sociální priority. Politickým cílem se tak stává silný stát ve smyslu vyšší početnosti úřednictva, vyššího zdanění produktivní sféry, vyššího fiskálního schodku a vyšších výdajů na spotřebu „svých“ voličů. Zařídít to samozřejmě musí produktivní sféra a lidé generující zisky a daně. Na ně se navíc často nahlíží jako na podvodníky, kteří se „altruistickým“ ideálům chtějí jen vyhnout a sledují jen své egoistické cíle. S takovými levicovými prioritami rozvoje určitě soupeřit s pravicovým Polskem nemůžeme a na ambice dohánění a předhánění Rakouska lze momentálně vsadit totéž co se dalo vsadit na to, že Sovětský svaz předběhne USA.

3/ Jak si stojí Česko v porovnání s jinými zeměmi?

Dokazovat neefektivnost naší transformace pomalým doháněním evropské elity, tj. Německa a Rakouska, je demagogií operující s provinciální iluzí, že Češi jsou zneuznanou světovou třídou. Porovnávejme se raději se zeměmi na podobné úrovni rozvoje. Podle statistik MMF pro HDP na hlavu v r. 2018 v paritě kupní síly Česko předešlo Slovinsko, Portugalsko a Řecko. Přitom šlape na paty Izraeli a Itálie se Španělskem nemají už velký náskok. Přitom jejich náskok se v roce 1993 zdál být v nedohlednu. Česko je momentálně stále nejrozvinutější postkomunistickou zemí. Otázkou jen je zda své prvenství ztratí do pěti, či deseti let, protože ze zápolí nastupují rychleji rostoucí ekonomiky pobaltských zemí a Polska. Lze si i představit, že nás předstihne i Slovensko, podobně jak to udělalo kdysi zbídačené Irsko Británii. Bylo by dobré brát tuto konkurenci vážně a nesrážet životaschopnou českou podnikavost ještě životaschopnější českou byrokracií a jejími plány budovat prosperitu přerozdělováním, tj. parazitováním na produktivitě těch schopnějších. Třicet let kapitalismu charakterizuje i skok Česka v HDP (v kupní síle) na obyvatele ze 73% v r. 1992 na současných 91% průměru zemí EU. Ano, mohlo by to být nyní i mírně nad 100%, pokud by státní politika šla posledních 20 let více po efektivnosti a pomoci požadavkům podnikatelů, včetně těch malých. Dosáhnout však rakouských 127% nebo irských inflačních 187% je však zcela nad naše současné ambice.

4/ Je nutná další transformace (od zahraničního kapitálu k českému, od montoven k novým technologiím....) - a nezaspalo v tom už Česko?

V každém případě se česká ekonomika musí přizpůsobit světovým trendům, čehož lze dosáhnout jen novou vlnou transformace struktury ekonomiky, technologií a způsobu řízení. Ty všechny

znovu podléhají zákonům kreativní destrukce a bolí. Znamená to přechod z převládajícího exogenního růstu na endogenní růst. Znamená to, že místo spoléhání se na růst faktorů daným podnikům zvnějšku, jde o růst generovaný vnitřně. To je místo závislosti na růstu zahraniční poptávky a importu technologií a know-how, je endogenní ekonomika založena na vnitřních faktorech: domácích inovacích, lidském kapitále vlastních pracovníků a domácích subdodavatelů, na robotizaci, IT, úsporách z rozsahu, zisku renty z unikátních znalostí nebo přelévání dovedností v domácích technologických ohniscích. V průmyslu je lepší být finálním dodavatelem s tržní silou, než být subdodavatelem standardních polotovarů.

Obchodovatelný sektor k takové tržní optimalizaci dospěje sám, pokud se mu v tom nebude státem bránit. Tolik pomlouvané mýtické „montovny“ zlých cizinců jsou u nás stále v té nejživotoschopnější třetině ekonomiky a mají nadprůměrně vysoký podíl přidané hodnoty na zaměstnance, včetně jejich mezd. Ty se transformovat také musí, pokud je domácí podmínky potáhnou k vyšším investicím, vyšším přidaným hodnotám na pracovníka a vyšším ziskům. Když tyto soukromé firmy nevidí v reinvesticích zisků perspektivu, je na nás abychom se ptali co u nás není v pořádku. To je lakmusový papírek naší budoucnosti. Určitě je jejich prognóza důvěryhodnější než rozvoj tažený státním dirigismem, touhou po autarkii a xenofobií.

Obavy však lze mít o neobchodovatelný sektor, který je jen pod tlakem slabé domácí konkurence, sešněrovaný regulacemi a vazbami na politiku. Svou velikostí je to dominantní sektor. Jeho pomalý reálný růst z důvodů provázanosti se sociálním státem, růstem mezd nekrytých produktivitou, korupcí nebo politicky zabarikádovaného nekreativního managementu, může ekonomiku brzdit na desetiletí a vytlačovat naši společnost na periferii.